

JAARBOEK

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

X. 1923.

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1923.

Het Romeinsche Muntwezen na Trasimène.

I.

217—197 v. Chr.

Ingevolge de lex FLAMINIA wordt het brons tot den *uncialen* standaard gereduceerd. De denarius wordt van $\frac{1}{72}$ tot $\frac{1}{31}$ pond verminderd. De Victoriatus naar evenredigheid. In den handel wordt de denarius berekend tegen 16 assen. Het bronzen geld bestaat uit den dupondius en den as met zijn onderdeelen tot en met de uncia. Muntmeestersymbolen en initialen komen voor; de eerste verreweg het meest.

De lokale muntmeesters en munthuizen zijn zeer actief. Hun voortbrengselen volgen die van de Munt op het Capitool.

Aan dit tijdvak worden ook toegeschreven de elektron halve staters (?) en drachmen (?) geslagen te Capua gedurende den tweeden Punischen oorlog. Deze missen den naam ROMA.

In het jaar 217 v. C. = A. U. C. 537, na den slag van Trasimene, toen HANNIBAL bijna vóór de poorten van Rome stond, werd het gewicht van het bronzen geld wederom verminderd, ditmaal tot den uncialen standaard, wegende de as nu $\frac{1}{12}$ van het Romeinsche pond (327 gr. : 12 = 27 gr.). VERRIUS FLACCUS, een oudheidkenner uit den tijd van AUGUSTUS, een man,

die veel heeft ontleend aan troebele bronnen, is onze zegsman :

Numerum aeris perduct[um esse ad XVI in denario lege FLA]MINIA minus solvendi, cu[m HANNIBALIS bello premere]tur populus romanus 1)

PLINIUS put vermoedelijk, hoewel niet zeker, uit de zelfde bron, wanneer hij zegt:

Postea HANNIBALE urgente Q. FABIO MAXIMO dictatore asses unciales facti, placuitque denarium sedecim assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Ita respublica dimidium lucrata est, in militari tamen stipendio semper denarius pro decem assibus datus est 2).

Op deze ontwikkeling van het Romeinsche muntwezen wordt verder nog licht geworpen door het verhaal van den, wel is waar nà 1118 overleden geschiedschrijver ZONARAS, dat HIERO van Syracuse, nà den slag van Trasimene, vele geschenken naar de Romeinen zond, waarvan zij alleen het graan en een Victoria-beeldje aannamen, alhoewel zij in zulke financieele moeilijkheden verkeerden, dat zij het zilvergeld, dat, tot dusver, zonder alliage en zuiver was geweest, nu met koper vermengden 3).

Hierop komen wij zoo dadelijk terug.

Een andere plaats bij PLINIUS, betrekking hebbende

1) Apud FESTUM, 347; F. HULTSCH, *Metrologicorum scriptorum reliquiae*, Lipsiae, 1866, 80; MOMMSEN-BLACAS, *Histoire de la monnaie romaine*, Paris, 1870, II, 11, noot 2.

2) *Historia naturalis*, XXXIII, 13; Vertaling PH. H. KÜLB, Stuttgart 1855, *Röm. Prosaiker*, 209, 3585; MOMMSEN-BLACAS, II, 12, noot.

3) Dio's *Roman History*, with an English translation by EARNEST CARY, PH. D., on the basis of the version of HERBERT BALDWIN FOSTER, PH. D., London, 1914, II, 128—129.

op dit zelfde jaar 217 en de veronderstelde eerste uitgifte van goudgeld, behandelden wij reeds eerder ¹⁾. De as en zijn onderdeelen, tot dusver volgens den sextantairen voet geslagen ²⁾, waren, gedurende den korten tijd van hun bestaan, slechts zeer weinig in gewicht afgenomen. Uit het nog zeer groot aantal overgebleven stukken mogen wij wel afleiden, dat zij in grooten getale werden aangemunt. Het sextantaire systeem mocht echter den tweeden Punischen oorlog niet overleven. Het was in het reeds genoemde jaar

¹⁾ *De dateering van het oudste goudgeld uit Rome's Munthuis, 242 of 217 vóór Chr ? in Jaarboek V, 1918, 1—18.*

Na dit opstel verschenen nog:

OSCAR LEUZE, *Die plinianische Datierung der ersten Goldprägung in Rom*, in (Berliner) *Zeitschrift für Numismatik*, 32, 1915 (eerst 1918 verschenen), 37—46. Komt op het jaar 217.

E. J. HAEBERLIN, *Zur Datierung des römischen Sesterzgoldes in Frankfurturter Münzzeitung*, 1919, 218, 17—22. Is het in hoofdzaak met mij eens en komt ook op het jaar 242.

W. GIESECKE, *Das römische Drei-, Zwei- und Einkupelgold im Lichte der antiken Goldprägungen und als Glied der römischen Münzordnung des Jahres 269/8 v. Chr.*, in hetzelfde tijdschrift, 1919, 225/26, 101—116.

Dezelfde, *Das Münzwesen Roms bis zum Jahre 268 v. Chr.*, in *Berliner Münzblätter*, 43, 1922, 301—343.

Dezelfde, *Das altere römische Pfund* in hetzelfde tijdschrift, 1922 43, 375—385.

M. VON BAHRFELDT, *Die Römische Goldmünzenprägung während der Republik und unter AUGUSTUS*, in het nieuwe tijdschrift *Münzstudien*, uitgegeven door den munthandel van A. RIECHMANN & Co, te Halle (Saale, I, 1923, 1—20. «Allen von GIESECKE ausführlich entwickelten Gründen stimme ich durchaus bei. Mein Hauptargument für das Hinaufrücken der Ausprägung des Sesterzgoldes bis zum Jahre 485/269 und das in Verbindung bringen mit der Münzordnung dieses Jahres, bildete das Vorkommen derselben Wappenbilder gleichzeitig auf dem Golde, wie auf den Münzen in Silber und Kupfer schweren Fusses». (Bl. 8 aldaar).

²⁾ *Jaarboek VIII, 1921, 15.*

217, onder het consulaat van CN. SERVILIUS GEMINUS en C. FLAMINIUS ¹⁾, toen Q. FABIVS MAXIVS dictator was, dat de Senaat, niet meer in staat zijnde de buitengewoon hooge kosten van den oorlog tegen HANNIBAL te voldoen, besloot het gewicht van het bronzen geld met de helft te verminderen. De wet, die deze reductie verordende, staat bekend als de lex FLAMINIA of lex FABIA minus solvendi.

In de typen kwamen geen veranderingen ²⁾. Maar, evenals bij de invoering van den sextantairen standaard, de kleinste nominaal, de quartuncia, niet meer werd geslagen, zoo verdween nu de semuncia, alhoewel wij haar nog occasioneel aantreffen in een drietal locale munthuizen en wel te Palio, te Canusium en te Capua ³⁾, drie hoogst zeldzame muntjes, die zelfs in het groote Londensche Kabinet ontbreken ⁴⁾.

In de Munt te Rome doet men eene poging om den

¹⁾ Er is een schijnbare tegenspraak tusschen de berichten van PLINIUS en FESTUS, aangezien - zooals MOMMSEN aantoot - FLAMINIUS overleden was, vóór FABIVS dictator werd. Wanneer de reductie het gevolg was van een lex FLAMINIA, dan moet die afgekondigd zijn vóór den slag van Trasimene. Maar het dictatorschap van FABIVS is vermoedelijk, en zeer natuurlijk, aan het geheele jaar gegeven, alhoewel hij het ambt slechts gedurende een deel daarvan bekleedde.

²⁾ H. A. GRUBBER, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, London, 1919, I. 47-50, nos. 373-418, pl. XV. 1-6.

³⁾ Baron d'AILLY, *Recherches sur la monnaie romaine*, 1869, 113, Palio: 734, pl. CVIII. 19; Canusium: 636, pl. CI. 16; Capua: 776, pl. CXII. 8.

⁴⁾ Van Palio zijn twee munten in de AILLY-collectie van het Cabinet de France; van Canusium eene in dezelfde collectie. Exemplaren bevonden zich in de kabinetten BORGUESI (verkocht 1879-1893) en DEPOLETTI (verkocht 1882, Catalogus door CAPOBIANCHI). Van Capua is een exemplaar in de AILLY-collectie.

dubbelen as, den dupondius ¹⁾ weer in het leven te roepen, maar aangezien slechts drie exemplaren daarvan tot ons gekomen zijn, schijnt deze poging wel te zijn mislukt.

De meergenoemde wet verminderde niet alleen het gewicht van den as, maar verhoogde ook, zooals wij zagen, het aantal assen gaande op den denarius van 10 op 16; de as werd dus een credietmunt ²⁾. Eene uitzondering werd, zooals wij uit PLINIUS' bericht vernamen, gemaakt ten aanzien van krijgslieden, wier soldij op den ouden voet: een denarius = 10 assen, werd uitbetaald. In den tijd, waarvan wij nu spreken, was het jaarlijksch stipendium van den krijgsman 1200 assen. Hiervoor bleef hij nu ontvangen 120 denarii en niet slechts 75, zooals het geval zou zijn geweest, als het nieuwe systeem op hem zou zijn toegepast. JULIUS CAESAR verhoogde later de soldij tot 3600 assen, maar berekende die als $\frac{1}{16}$ denarius, zoodat de krijgsman 225 denarii per jaar genoot ³⁾.

Een gevolg van de lex FLAMINIA was — al deelen de oude schrijvers ons dienaangaande niets mede —

¹⁾ AILLY, *Recherches sur la monnaie romaine*, Lyon, 1866, II¹, 131—132, pl. 55. 5 (het exemplaar van LUIGI DEPOLETTI, wegende 39,15 gram); BABELON, *Monnaies de la république romaine*, 1, 62, no. 48; GRUEBER, *Coins of the Roman Republic*, 1, 47, hetzelfde exemplaar thans berustende in de AILLY-collectie.

²⁾ Men vermijde bij de behandeling van het antiëke muntwezen de uitdrukking «pasmunt». «Der Ausdruck «Scheidemünze» ist für antike Verhältnisse besser zu vermeiden, da die Volkswirtschaftslehre darunter eine Kreditmünze mit beschränkter Zahlkraft versteht, ein Begriff, der dem Altertume nicht geläufig gewesen zu sein scheint». KURT REGLING, *Münzkunde*, 103 (in GERCKE-NORDEN, *Einleitung*, 1922, II²).

³⁾ TACITUS, *Annal*, I. 17.

dat het gewicht van den denarius met ongeveer een zesde werd verminderd. Deze munt had, tot dusverre, gewogen omstreeks 4,55 gram (4 scrupel à 1,137 gram ¹⁾); hij woog nu omstreeks 3,9 gram = $3\frac{1}{3}$ scrupel, d. i., men lette hier wel op, juist een Karthaagsche drachme ²⁾ of $\frac{1}{84}$ in plaats van $\frac{1}{72}$ pond. Wij moeten wachten tot de regeering van Keizer NERO voor wij bij den denarius eenige vermindering in gewicht en gehalte zullen bespeuren. Niet zoo bij het bronzen geld, dat in 89 v. C. = A. U. C. 665 tot den semuncialen standaard zou worden gereduceerd ³⁾).

Aldus is nu:

$$\begin{aligned} 1 \text{ denarius} &= 16 \text{ assen} \\ \frac{1}{84} \text{ pond zilver} &= \frac{16}{12} \text{ pond brons} \\ \frac{16}{12} \times 84 &= 112 \\ \text{zilver : brons} &= 1 : 112 \end{aligned}$$

De groote geldnood bracht de regeering er ook toe onder iedere uitgifte van denarii een aantal «nummi mixti» te voegen, dat zijn geen munten van zeer laag gehalte, want die komen zoo goed als nooit voor, doch munten met een ziel van koper, zeldzamer van ijzer, slechts door een dun zilverhuidje bedekt ⁴⁾. Dit waren dus feitelijk door de wet beschermde noodmunten. In hoever de regeering van dit gevaarlijk middel gebruik

¹⁾ *Jaarboek*, VIII, 1921, 9.

²⁾ E. J. HAEBERLIN. *Die metrologischen Grundlagen der ältesten mittellitalischen Münzsysteme* in (Berliner) *Zeitschrift für Numismatik*, 27, 1909, 61, noot.

³⁾ GRUEBER, *Coins of the Roman Republic*, I, 241.

⁴⁾ Zie over deze «monnaies fourrées», GRAF in *Wiener Numismatische Zeitschrift*, 1903, 66 en vlg. De Latijnsche benaming voor het procédé is: aes, dan wel ferrum argento miscere.

maakte, weten wij niet. Het aantal «nummi mixti», dat tot ons kwam is zéér gering ¹⁾.

Niettegenstaande de vermindering in waarde, zien wij op de denarii het waardeteeken X gehandhaafd. Dit merk werd thans blijkbaar meer aangezien als aanduiding van den naam dan van de waarde van de munt, die thans 16 assen was ²⁾.

De quinarius of halve denarius werd, na 229 v. C. = 525 A. U. C., niet meer aangemunt. Meer dan een eeuw moeten wij wachten op zijn herleving. Als hij omstreeks 102 v. C. = 652 A. U. C., weer verschijnt, als een gevolg van de lex CLODIA, is hij gemerkt met een Q ³⁾.

Sestertii komen in ons tijdvak niet meer voor.

Te gelijk met de vermindering van het gewicht van den denarius in 217, werd ook de Victoriatus teruggebracht van omstreeks 3,41 gram tot omstreeks 2,91 gram. Deze reductie schijnt echter op zijn circulatie geen slechte uitwerking te hebben gehad, daar het zich laat aanzien, dat de Illyrische drachme tegelijkertijd in gewicht is gedaald en nu gelijkwaardig werd aan de drachme van het Achaeïsch Verbond, de munt, die den grootsten omloop had in den Peloponnesos ⁴⁾.

De lokale muntmeesters en munthuizen zijn in het thans behandelde tijdvak zeer actief. Hunne uitgiften gaan paeallel met die uit de Munt van de hoofdstad des Rijks ⁵⁾.

¹⁾ MOMMSEN-BLACAS, *Histoire de la monnaie romaine*, II, 79.

²⁾ Eerst bijna 80 jaren later wordt de X occasioneel veranderd in XVI. GRUEBER, *Coins of the Roman Republic*, I, 118.

³⁾ Aldaar, I, 164.

⁴⁾ *Jaarboek*, IX, 1929, 77.

⁵⁾ H. A. GRUEBER, *Coins of the Roman Republic*, 1910, II, 201—225.

Wij moeten nu melding maken van eene vrij zeldzame munt van elektron, d. i. bleek goud ¹⁾: janivormig vrouwenhoofd met diadeemvormigen haartooi) (Jupiter met bliksem in rechter- en scepter in linkerhand, in quadriga naar rechts gedreven door een Victoria; paarden galopperend ²⁾).

Het gewicht van de 52 aan BAHRFELDT bekende stukken varieert tusschen 3,12 en 2,50 gram, het gemiddeld gewicht bedraagt 2,79 gram, wat ongeveer overeenkomt met een gewicht van 2½ Romeinsche scrupels (= 2,842 gram) van het nieuwe pond van 327,43 gram ³⁾.

De toeschrijving van deze munten, wat betreft datum en muntplaats, berust min of meer op eene gissing, maar de conjectuur, die wij in hoofdzaak te danken hebben aan PERCY GARDNER ⁴⁾, thans Lincoln and Merton Professor of classical archaeology aan de Universiteit van Oxford, wordt door de meeste moneologen aangenomen ⁵⁾.

¹⁾ Twee exemplaren in het Staatliches Münzkabinet te Berlijn bevatten elk 20 % goud; hun gewicht is 2,85 en 2,77 gram. FR. HULTSCH, *Annähernde Bestimmung der Mischungsverhältnisse einiger Elektronmünzen*, in (Berliner) *Zeitschrift für Numismatik*, 11, 1884, 164 (nos. 13 en 14). Dit zijn de munten voorkomende op bl. 166 nos. 40 11 van *Königliche Museen zu Berlin, Beschreibung der antiken Münzen*, 1894, III¹.

²⁾ E. BABELON, *Monnaies de la République romaine*, 1885, I, 23, no. 26; M. VON BAHRFELDT, *Le monete romano-campane*, Milano, 1899, 63 no. 18; dezelfde, *Die Römische Goldmünzenprägung*, Halle (Saale), 1923, 21 no. 8, pl. II, 18—22; H. A. GRUEBER, *Coins of the Roman Republic*, II, 139—140, nos. 145—149, pl. 75. 14.

³⁾ Zie ons *Overzicht van het Romeinsche Muntwezen*, Amsterdam, 1917, 37.

⁴⁾ *Numism. Chron.*, 1884, 220—224.

⁵⁾ Zoo door E. J. HAFBERLIN, *Die jüngste etruskische und die älteste römische Goldprägung* in (Berliner) *Zeitschrift für Numismatik*, 26,

Het type van de voorzijde herinnert ons aan dat van de quadrigati ¹⁾, dat van de keerzijde is daarvan eene herhaling. Ongetwijfeld voert ons spoor dan ook naar Capua. Maar in plaats van den baardeloozen Januskop met lauwerkrans, zien wij nu den janivormigen kop eener godin met diadeemvormigen haartooi, waarin wij niet onmogelijk een janivormig beeld moeten herkennen van de godin Persephone, zooals de stempelsnijders der latere Karthaagsche munten, die afbeeldden ²⁾. Zij is nu janivormig gemaakt om zich bij de Campaniërs, die zoolang de quadrigati hadden gebruikt als een bekende te kunnen aandienen. Deze Campaniërs waren lang gewend geweest aan degelijk goud en zilver; het elektron deed nu zijn intrede in Italië. De Karthagers hadden reeds eenigen tijd munten uitgegeven van dit voor den muntslag weinig voldoende alliage, gedwongen als zij daartoe waren door het geleidelijk verlies van al hun rijke bezittingen op Sicilië en in Spanje ³⁾.

Ten slotte is het gewicht van de elektronmunt merkwaardig. Het maximum schijnt te zijn 3,12 gram (ex. van Baron d'AILLY in het Cabinet de France). Dat is

1908, 271, pl. 1. 12; G. F. HILL, *Historical Roman coins from the earliest times to the reign of AUGUSTUS*, London, 1909, 50 no. 28 en door BAHR-FELDT in zijn hiervoren aangehaald nieuwste werk.

¹⁾ Ons *Overzicht*, 1917, 37.

²⁾ B. V. HEAD, *British Museum, Department of coins and medals. A Guide to the principal gold and silver coins of the Ancients*, London, 1895, 86, nos. 42-43; G. MACDONALD, *Catalogue of Greek coins in the Hunterian collection*, Glasgow, 1905, III, 584 en vlg.; HEAD, *Historia numorum*, Oxford, 1911, 880.

³⁾ *Numismatic Chronicle*, 1899, pl. 8; HEAD, *Historia numorum*, 1911, 879-880.

dus zeer dicht bij het gewicht van de Karthaagsche elektronmunten uit het tijdvak 218—146 v. C. ¹⁾).

GARDNER heeft het maken van de gevolgtrekking niet kunnen weerstaan, dat wij hier te doen hebben met Karthaagsche munten, geslagen in een Campaansch munthuis, en wel in de jaren 216—215 = A. U. C. 538—539, toen HANNIBAL in het bezit van Capua was ²⁾, mogelijk zelfs tot in 211 = A. U. C. 543, in welk jaar de Romeinen eerst weder in het bezit van de stad kwamen.

GRUEBER, die onzen elektron-quadrigaat den naam van halven-stater geeft, doch daarbij een vraagteeken zet, geeft ook een zilveren drachme ³⁾, wegende 3,369 gram: Januskop met lauwerkrans en dunne bakkebaardjes) (Jupiter in quadriga als op het elektronstuk en brengt beide stukken met elkaar in verband:

With this series of electrum may also be classed some of the drachms of the quadrigatus type, which are also of debased metal, and on which the name of ROMA is omitted. In this instance the laureate head of Janus is retained for the obverse type, and on the reverse there is a representation of the quadriga as on the electrum coins. The treatment and the style of the reverse types are so similar on the electrum and silver coins that they must belong to the same issue. The denomination of the silver coins is somewhat uncertain, as the head of Janus resembles that on the didrachms rather than that on the drachms. Their weight, however, corresponds to that of the drachm.

¹⁾ L. MÜLLER, *Numismatique de l'ancienne Afrique*, Copenhagen, 1860--63, II, 86, nos. 70—73, max. 3,05 gram.

²⁾ LIVIUS, XXIII. 48; STRABO, V, 4.13.

³⁾ *Coins of the Roman Republic*, II, 140, no. 150, pl. 75. 15 (Vroeger in de collectie TOWNLEY.)

De munten in kwestie zijn eene merkwaardige illustratie van de Punische kunst, die listig de munttypen van de naburige staten met slechts onbeduidende veranderingen navolgde, een kunst, die vooral duidelijk blijkt uit de oudste Siculo-Punische munten ¹⁾.

Keeren wij thans terug tot onze denarii: Romakop) (Dioscuren te paard. De oudste denarii, wij vestigden daarop reeds eerder de aandacht ²⁾, kunnen gemakkelijk worden onderscheiden van die, welke in latere jaren het licht zagen, niet alleen door hun gewicht (theoretisch 4,55 gram) en het ontbreken van eenig symbool of muntmeestersteeken, doch ook door de meerdere zorg aan den muntslag besteed. Geheel ontbreekt de ruwheid van uitvoering, die bij latere uitgiften zoo dadelijk opvalt en het oog zoo onaangenaam aandoet ³⁾. De Romakop heeft een vrij hoog relief en de details zijn zorgvuldig en artistiek gemodelleerd. De ruiters op de keerzijde hebben, wat stijl aangaat, veel overeenkomst met het quadriga-type der didrachmen van Capua ⁴⁾, maar de fijne afwerking van de ruiters op de munten van Tarentum ⁵⁾ missen zij toch. Aan gezien de invoering van het zilvergeld te Rome samen viel met het stichten van de Munt (Moneta) op de Capitolijnsche Arx ⁶⁾, ligt het voor de hand, dat men

¹⁾ G. F. HILL, *Coins of Ancient Sicily*, Westminster, 1903, pl. X.

²⁾ *Jaarboek*, VIII, 1921, 23.

³⁾ C. L. CAVEDONI, *Appendice al Saggio*, A, 186; MOMMSEN-BLACAS, *Histoire de la monnaie romaine*, II, 20.

⁴⁾ *Ons Overzicht*, 1917, 37—38.

⁵⁾ A. J. EVANS, *The «Horsemen» of Tarentum*, in *Numismatic Chronicle*, 1889.

⁶⁾ *Jaarboek* VIII, 1921, 5.

de stempelsnijders van buiten liet komen, mogelijk uit Capua, Neapolis, ja zelfs uit Tarentum, over welke streken Rome eerst kortelings hare suzereiniteit uitoefende. De artistieke uitvoering van de zilvermunt vormt eene merkwaardige tegenstelling met de bepaald groteske ruwheid van de laatste gegoten bronzen munten ¹⁾. Eigenaardig, dat hetzelfde munthuis tegelijkertijd die fijne zilvermunten en dat lompe bronzen geld fabriceerde. De artistieke verdienste van eerstgenoemd geld was echter van korten duur. Tegen het einde van den eersten Punischen oorlog, toen de bronzen munt in gewicht werd verminderd, zien wij alle munten slechter worden wat stijl en afwerking betreft. Nog meer in het oog vallend is zulks bij de muntreductie van het jaar 217. Het is op deze variaties van stijl en wijze van afwerking, dat Graaf DE SALIS ²⁾ — en hem volgend GRUEBER — zijn schitterend classificatiesysteem baseerde.

Amsterdam,
Aug.—Sept. 1923.

H. J. SCHARP.

¹⁾ E. J. HAEBERLIN, *Das Schwergeld Roms und Mittelitaliens*, Frankfurt, 1910, pl. 46—51.

²⁾ JOHN FRANCIS WILLIAM, Graaf DE SALIS, overl. 1871. Zie over hem *Numismatic Chronicle*, 1872. Proceed., 10 en vlg.; GRUEBER, *Coins of the Roman Republic*, I, introd., XII—XIV; *Jaarboek*, V, 1918, 8.